

Andor József

A gólyaviccek humora

1. Elméleti háttérismeretek, fogalmak

Minden nép folklórájának narratíváiban jelentős szerepet kap a területén élő állatokhoz való viszony megjelenítése. Mértékét alapvetően az határozza meg, hogy mely vonatkozásban, milyen fokon realizálódik az adott kultúrkörhöz tartozó emberek és a környezetükben élő állatok közelsége és kapcsolatrendszere. Egy adott kultúra keretei között az emberekhez legközelebb álló állatokról, legtöbb esetben az általuk tartottakról és gondozottakról, azaz háziállataikról születnek a legnagyobb arányban narratívák: elbeszélések, anekdoták, közmondások és aforizmák, mesék, a szépirodalmi műfajok közé tartozó alkotások, mondókák, népies dalok, humoros, vagy tanulságos történetek, viccek. Kisebb mértékű a közvetlen, szűkebb, vagy távolabb eső környezetükben előforduló vadállatokról szóló narratívák aránya.

A különféle narratív műfajok és szövegtípusok a bennük szereplő állatok sajátos tulajdonságait, főképp külalaki és viselkedésbeli jellemzőit, tipikus cselekvéseiket jelenítik meg, ezáltal alapvető forrását képezve a rájuk vonatkozó, sztereotip státust nyerő globális tartalmú kulturális tudásnak. Az emberi memóriában fogalmi szerkezeti struktúrákba rendezetten tárolt háttérismeretek, így a kognitív tudáskeret (*conceptual frame*), a konceptuális háttér (*conceptual scene*), valamint a forgatókönyvszerű konstruktumok (*scripts*) tételei, tényezői alapján sémaalapú sztereotípiák alakulnak ki, melyek az egymással konceptuálisan összefüggő mentális szerkezetekbe épülve rögzülnek a hosszútávú memóriában, ahonnan a kommunikáció különféle szituációiban és a nyelvileg reprezentált, zsánerfüggő viszonyok között megvalósuló/megvalósított módon előhívhatóak és megjeleníthetőek. Ezeknek a komplex mentális műveleteknek a működési mechanizmusát, kognitív kategóriarendszerét, operatív funkcionálását először az angol kognitív pszichológus, Bartlett írta le 1932-ben, majd pedig a múlt század 70-es, 80-as éveitől kezdve a kognitív pszichológia, a nyelvtudományok, valamint az egyre nagyobb teret nyerő, az emberi kommunikáció szövegrepresentációját vizsgáló mesterseges intelligencia jeles kutató-személyiségei fejlesztették tovább. Kutatásaik nyomán fény derült arra, hogy a mentális tudáskeret aktiválásakor a benne tárolt sematikus konstrukciók hívhatóak le és aktiválódnak a leggyorsabban, főként a diskurzus produkció és megértés, befo-

gadas kulcsszói státusú lexikális reprezentációjában,¹ markánsan megmutatkozó szerepet játszva a különféle műfajú nyelvi produktumok, a diskurzusok és textusok koherenciájának létrehozásában.²

Andor (1985) nyomán a konceptuális struktúrák három alapvető típusa közül a **keret** (frame), és hozzá kapcsolódóan a tudáskeret-ismeretek (*frame-based knowledge*), a direkt módon nem megtapasztalt háttérismeretek mentálisan rögzített struktúrája funkcionál, melynek fogalmi tartalmát (a nyelv vonatkozásában) valamely kommunikációs helyzet nyelvileg megjelenített formája képezi. Aki például még soha nem járt a bengáli tigris élőhelyén, vagy csupán állatkerti körülmények között látta ezt az állatot, az keretszerű háttér- és enciklopédikus ismeretekkel rendelkezik róla. (Ugyan az állatkert környezete maga az állatkerti keret-tudás sematikus mentális képét, ismérvét rögzítette memóriájában.) Ugyancsak keretszerű ismereteket nyújtanak számára az erről a vadállatról szóló hallott vagy olvasott történetek, így a mesék, irodalmi alkotások (pl. Rudyard Kiplingnek *A dzsungel könyve* c. alkotása). Ezzel szemben egy Bengálban élő gyermek elképzelhetően direkt, akár napi, tapasztalatokkal rendelkezik erről a félelmetes ragadozóról, amely életveszélyt jelenthet számára. Életkörülményei, tapasztalatai alapján ő alapvetően **háttér-bázisú ismeretekkel** (*scene, scenic knowledge*) rendelkezik a bengáli tigrisről. Háttérismereteit, természetesen, bőségesen gazdagíthatják keretszerű ismeretek is, pl. olvasottsága, vagy a médiákban közvetített képi és/vagy szöveges hírek, filmek stb. révén. Tartalmukban tehát nem léteznek tisztán klasszifikálható mentális szerkezeti kategóriák, átfedésekkel teletüzdeltnek lehetnek ezek a szerkezetek. A **for-gatókönyv** (*script*) olyan konceptuális struktúra, a rá vonatkozó sztereotip ismeretanyaggal együtt (*scriptal knowledge*), amely egy adott diskurzus és/vagy textuális helyzetben a kulturális sztenderdnek megfelelő és elvárható/elvárt tipikus cselekvések kötött sorát, normáit jeleníti meg. Egy adott kultúrkör keretei között ez meghatározza/meghatározhatja viselkedésünket, és akár beszédaktusainkat is. Ha tájékozottak vagyunk, pontosan tudjuk/tudhatjuk, például, hogy egy magyar állatkertben milyen szabályok betartása mellett nézhetjük meg ketrecében a bengáli tigrist.³

A fentiek alapján kimondható az az általános megállapítás, hogy egy adott kultúrkörbe tartozó embereknek a háziállataikra vonatkozó fogalmi háttér- és erre épülve enciklopédikus ismereteik meghatározó státusúak az ezekre az állatokra vonatkozó háttérismereteik és sztereotípiáik mentális rögzítésének hierarchikus szervezettségére, valamint az ilyen ismereteik nyelvi, főként lexikális természetű reprezentációjának módjára, tartalmára vonatkozóan. Ennek a tartalomnak nyelvi kivetítése lényegi módon befolyásolja az adott nyelvközösségen belül létrehozott nyelvi bázisú szövegproduktumok koherenciájának megvalósítását, és tartalmi elfogadhatóságának kritériumrendszerét. Ami pedig a környezetükben élő vadállatokra vonatkozó háttértudásukat illeti, kellő empirikus jellegű tapasztalatok birtokában az is hasonló, mentálisan rögzített fogalmi strukturáltsággal rendelkezik. A háttérismeretek tartalmát kiegészítik, gazdagítják tudáskeret-alapú, nem konkrét tapasztalatokra épülő, hanem a fogalmi reprezentáció kulturális ismeretekre alapozottan fejlődő/fejlesztett, alapvetően folklorisztikus bázisú, sztereotípiákban is rögzített ismeretek. Fontos megjegyezni a háttér bázisú fogalmi tudás primátusát a reprezentált fogalmi bázissal rendelkező keretismeretek felett ennek az állatvilágnak az ismertségét illetően. Ugyanakkor a mentális reprezentáció fogalmi alapú paramétereinek működése/működtetése és tartalmi összetettsége éppen fordított típusú és arányú

¹ Az ún. fogalmi struktúrák viszonyrendszerének ismertető tárgyalására vonatkozóan lásd Andor (1985) tanulmányát.

² A szövegkoherencia, valamint a kulcsszói státus fogalmának és funkcionális alapú működésének körülírására vonatkozóan lásd Andor (2017) tanulmányát.

³ Sajnálatos módon a releváns keretszemantikai és a fogalmi struktúrákkal foglalkozó egyéb diszciplínák körébe tartozó tanulmányok számos esetben nem különítik el az itt tárgyalt fogalmi szerkezeteket funkcionális tekintetben egymástól, hanem skópuszukat összesmosva következtetlően használják őket. Jelen dolgozat keretében ennek a problémának tárgyalására nincs lehetőségem.

az egyéneknek a környezetükben megismert/megismerhető vadállat-világ lényeire vonatkozóan. A vadállatokra vonatkozó ismereteik főként reprezentált fogalmi bázisra, tudáskeret alapú tényekre és tényezőkre épülnek, ezeket gazdagíthatják random alapon, direkt tapasztalatok során szerzett háttértudás típusú ismeretek. Ami pedig egy adott kultúrkörben élő emberek számára közvetlen tapasztalatok révén el nem érhető vadállatokra vonatkozó fogalmi tudást illeti, az teljes mértékben foklorisztikus és egyéb, pl. média forrásokból merített, reprezentált, azaz tudáskeret (*frame*) alapú tartalommal, és mentálisan hierarchikusan, keretrepresentációk formájában rögzített és előhívható ismeretekre, információkra alapozott. Ilyen típusú fogalommal rendelkezünk mi, magyarok, például az Ausztráliában élő egzotikus állatok, vagy a Dél-Arizonában élő csörgőkígyók külalakjáról és viselkedéséről. Forgatókönyvszerű ismereteink ezekről az állatokról, direkt tapasztalatok hiányában, nincsenek, vagy csupán a helyi, ausztrál vagy arizonai indián folklór narratíváinak, például mesevilágának ismeretanyagából merítenek, általában a hiteles ismeretek teljes nélkülözésével. A forgatókönyvi ismereteket illetően, természetesen, a háziállataikra vonatkozóan a vadállatoktól jelentősen eltérően, gazdagabb és differenciáltabb az emberek tudása.

Jelen tanulmány a következőkben rövid terjedelemben foglalkozik a gólyák jellemző vonásaival és szerepével a magyar folklórban, majd pedig az ezt követő hosszabb záró szakaszban tárgyalja – a dolgozat központi témájának megfelelően – a gólyaviccek humorának módozatait.

2. A gólyákról

A gólyamadár (*Ciconia*) a magyar kultúrkinés egyik kedvelt madara. Külalakját és viselkedését jól ismeri a hazai falvakban élő lakosság. Vándormadár. Hazánkban évi rendszerességgel mintegy 3–3,5 hónapot tölt, általában májustól augusztus közepéig. A nyári hónapok második szakaszában melegebb égövi tájakra, általában Afrikába költözik, ahonnan a tavasz befejeztével mindig visszatér hazánkba. Távollétének ideje mintegy kilenc hónapra tehető, éppen anyyira, amennyi a humán egyének esetében a fogantatás idejét követő graviditás időszaka az utód megszületéséig. Érdekes, meglepő szokása a gólyáknak, hogy megkeresik eredeti fészüket, s amennyiben az már nincs a helyén, ugyanott, kéményeken, villanyoszlopokon, egyéb póznákon építenek újat, hogy ott költsek ki és neveljék fel fiókáikat. A gólyacsalád hosszú vándorútjára együtt indul el. A gólyák fiókáikat különös gonddal és szigorral, nevelgetik. Szakforrások szerint ugyanilyen gonddal vigyáznak szüleikre is. Szinte az emberi életmód normáinak megfelelő módon (Tate 2007: 131-132). Faluhelyen, a népi folklór szerint a gólya szerencsét, várható gyermekáldást hoz azok számára, akiknek a kéményére fészkel (Tate 2007: 132, Warren-Chadd – Taylor 2016: 22), ezért is kedvelik annyira, s tartják magukénak ezt a madarat. Kelepelő hangadásukat élvezettel hallgatják, figyelik. Az embereknek tetszik a nagy madár délceg tartása, hosszú, vékony, piros színű lábain, elegáns, kecses lépkedése a mezőn, hosszú, szintén piros csőrével a békákra vadászva. A gólyáknak színük alapján két fő típusa ismert: a fehér (*Ciconia ciconia*) és a fekete (*Ciconia nigra*). Hazánkban és általában Európában a fehér gólya honos. Szép, dominánsan fehér, helyenként fekete tollazatát, lábainak és csőrének piros színét, méltóságteljes termetét élvezettel nézik, akik megláthatják. A gólyához a magyar emberek szinte háziállatukként viszonyulnak. Nem véletlen, hogy a magyar népi folklórban dalok, mondókák, mesék, gyermekversek, narratív történetek szólnak róluk. Ugyanakkor a valóságban nincs háziállat státusuk. Bár elviselik az ember közelségét, nem félnek tőlünk, emberi kéz mégsem érhet hozzájuk, lehetetlen például megsimogatni őket, mint ahogy azt a háziállatokkal tesszük.

Dolgozatunk további részében rávilágítunk arra, hogy a gólyák humoros narratívák, viccek tárgyai is lehetnek. A néphagyomány szerint, a nemzeti kulturális tudatban a gólyát kapcsolatba hozzák a családokban a kisbaba születésével. A babát a gólya „hozza”, piros csőrével

fehér gyolcspólyában tartva. A szülők a kistestvérke születését a gólya cselekedetével interpretálják a gyerekszületés és a nemiség iránt érdeklődő gyerekszájából érkező kérdésekre adott válaszként. A gólyamadár felruházása ezzel a mitikus szerepkörrel nem csak a magyar népi tudatban van jelen. Részét képezi számos, főleg európai folklór különféle műfajának. Főképp azokban az országokban, amelyekben fészkel, kikölti és vigyázza, felneveli fiókáit, majd újukra bocsátva őket vándorútra kel. De tőlünk távol eső földrészek kulturális tudatában sem ismeretlen a gólya és a születő kisbaba viszonya. A legenda eredetét az ókori görög mitológiában látják a kultúrantropológusok. De ismert az észak-amerikai szíu indiánok mitikus kultúrájában, a közel-keleti folklórban (Bryce 2018: 2, 4), vagy akár a japánok számára is. Utóbbiak népi kultúrájában ugyan nem szerepel, Japánba Európából jutott el, minden bizonnyal a 20. sz. elején, a gólya és a gyermekáldás közötti mitikus kapcsolat narratívája. Valószínűleg szerepet játszott ebben a kulturális transzferben a híres dán meseíró, Hans Christian Andersen *Gólyák* c. történetének (1839) japán nyelvre történő átültetése 1910-ben.⁴ Megfigyelések szerint Japánnak csupán egy kisebb részén, a Japán-tenger közeli Hyogo prefektúra területéhez tartozó Toyo-oka város környezetében figyelték meg a fehér gólyák fészkelését.⁵ Európa angolszász világában ugyan igen ritkán látható élő formájában a madár, gyermekhozó küldetése azonban ott is részét képezi a köztudatnak.

A népi folklórban a gólya, minden bizonnyal fehér színének, valamint a megfigyelések szerinti családias viselkedésének köszönhetően az erkölcsi tisztaság és hűség, a megbízhatóság szimbólumává vált, a keresztény vallás számára pedig a középkortól fogva a monogám házasság, a becsületesség példamutató megtestesítőjét jelentette. Ennek következtében nem véletlen, hogy a heraldikában ezeknek az erényeknek a megjelenítőjeként ábrázolják.

A fentiek alapján megállapítható, hogy kultúrkörünkben a gólyákra vonatkozóan elsajátított konceptuális fogalmunk, váltakozó arányban, egyaránt táplálkozik háttértudásbeli, valamint tudáskereti természetű tényekből, tényezőkből, és a hozzájuk kapcsolt forogatókönyvszerű ismeretekből. Arányuk, mentális rögzítettségük mértéke a hosszútávú memóriában attól függ, hogy milyen mértékű az általunk megélt, rájuk vonatkozó direkt tapasztalataink mennyisége és minősége. Falun élők esetében várhatóan a háttértudásbeli (*scenic knowledge*) eredetű tudás uralja a gólya-fogalom tartalmát, míg a városokban élők esetében valószínűsíthető a tudáskeret markánsan reprezentált szerepe. A kommunikáció során a fogalom mentális aktiválásakor ugyanakkor valamennyi konceptuális szerkezeti komponens elérhetővé és működtethetővé válik a kívánt kontextuális helyzet tényezőinek nyelvileg lexikálisan kivetített módzatát illető koherencia-követelmények operatív műveleti függőségében, a kommunikáció szöveg-produkciós és befogadói aspektusait illető perceptuális és kognitív szaliencia irányadó, definitív befolyása mellett.⁶ Egy bizonyos, hogy a magyar anyanyelvű lakosság, kulturális folklórájának birtokában, lexikális bázisú memóriájában differenciált gólyafogalommal rendelkezik, függetlenül attól, hogy életkörülményei között látott-e a valóságban ilyen madarat, vagy sem.

3. A gólyaviccek humora

Az alábbiakban megvizsgáljuk, milyen jellegű és mértékű lehet a magyar kultúrkörben a gólyákra vonatkozó, viccek formájában kifejezett humor. Volumenének megbecsülése céljából megnéztük a gólya-viccek megjelenésének arányát más állatokéhoz képest a nyomtatásban

⁴ Minden bizonnyal Andersen művének hatására, a 19. században a gólya a születés szimbólumává vált Európában és innen továbbadva, a világ számos távolabbi országában (Bryce 2018: 4).

⁵ Az adatot Yoshihiko Ikegamitól, a neves japán szemiotikus-nyelvésztől kaptam magánlevelezés formájában.

⁶ A kommunikáció szövegproduktumait illető szaliencia szövegtani fogalmával, típusaival, a kontextuális reprezentációra tett hatásával jelen dolgozat keretében nem foglalkozhatunk. Szerepének részletes ismertetésére vonatkozóan lásd Kecskés monográfiájának releváns, 8. fejezetét (2014: 176–199).

megjelent állatvicc gyűjteményekben (Köves – Menkó 1994, Domjan – Siewert 1996: 24–49, Moré 1999). Meglepetésünkre mindössze két gólyáról szóló viccet találtunk ezekben a kiadványokban. Internetes keresésünk azonban sikert hozott: 30 gólya-viccet sikerült lementenünk, amelyek anyagát szövegkorpusznak tekintve megvizsgáltuk.

Prototipikus sajátosságai alapján az állatvicceket a következő általános reprezentációs jegyek jellemzik: (a) viszonylagos rövidség (általában minél rövidebbek, annál tömörebben kifejezett, és ezáltal hatásosabb a humoruk); (b) dialogikus forma; (c) gyakori az állatszereplők irreális, például emberi tulajdonságokkal (pl. emberi beszédtevékenység) való felruházása; (d) a szövegekben megjelenő keret- és forgatókönyv-váltások reprezentációját implementáló tematikus progresszió kifejeződését kulcsszói státusú lexikális kifejezések támogatják; (e) az állatok az emberi létre jellemző szituációkban szerepelnek aktív módon; (f) forgatókönyvi oppozíciók, tudáskeret-váltások implementálása; (g) az állatok sztereotipikus viselkedési tulajdonságainak, normáinak a valósággal szembeni oppozícióba állítása (pl. a gyáva nyuszi a bátorság köntösébe bújva viselkedik, a gyenge erősként jelenik meg, a kicsi jóval fifikásabb nála jóval nagyobb méretű ellenségénél); (h) a szövegek végén a viccekre jellemző módon csattanó található.

Raskinnak (1985) a viccek elemzésére épülő kutatásai nyomán fény derült arra, hogy a vicceket (a verbálisan, a kommunikációban spontán módon kifejezetteket és az ún. előregyártottakat (*canned jokes*) egyaránt) az általuk szemantikailag-pragmatikailag reprezentált forgatókönyvek oppozíciója jellemzi. Megállapítja, hogy a viccek az ún. nem *bonafide*-kommunikáció szövegpéldányai, ennél fogva diskurzus-reprezentációjukban nem érvényesülnek Grice-nak az emberi kommunikáció szervezettségét illető ún. együttműködési elvekre vonatkozóan megfogalmazott operatív maximái. Raskin elsősorban lexikális szemantikai bázisú megállapításaira alapozott humorelméleti modelljét, az ún. **szemantikai szkript-oppozíciós modellt** tanítványa és kollégája, Salvatore Attardo fejlesztette tovább, alkalmassá téve azt a humor hosszabb terjedelmű szövegpéldányainak dominánsabban pragmatikai bázisú elemzése/elemezhetősége irányába. Az ő elmélete a **verbális humor általános elmélete** (GTVH) néven ismert a releváns humorológiai szakirodalomban.⁷

Ugyan Raskin humorelméletében a viccekben megjelenített forgatókönyvi átfedésekről és váltásokról beszél, megállapítható, hogy ezekkel összefüggésben, sőt, realizációjuknak fölérendelt konstruktumaként a reprezentált tudáskeret oppozicionális váltásai figyelhetők meg. Jól illusztrálja ezt elemzése az orvosi vizit és a házasságtörés Raskin által közismertté tett kiváló viccéről, ahol a megjelenített tudáskeretek és a hozzájuk kapcsolódó forgatókönyvek ütköztetése történik (Raskin 1985: 117-127).

A gólyavicceken a tudáskeret és forgatókönyvi váltások, tartalmi oppozíciók funkcionálítása kevésbé markánsan és alacsonyabb gyakorisággal mutatkozik meg. Jelenlétük sokszor csak indirekt módon érhető tetten, intuitív módon aktivizált enciklopédikus ismeretek segítségével, inferenciális pragmatikai tevékenység révén. Tematikus progressziójuk vonalvezetése direkter irányú a más témakörökbe tartozó viccekénél. Textusukban általában elegendő kevesebb kulcsszó ennek jelzésére.⁸ A gólyaviccek jelentős része nem a madár külalaki sajátosságait, hanem zömében cselekedeteit, viselkedésének sztenderdizált tényezőit, a tudásbázisban rögzített, eredetét tekintve legnagyobb részben a folklórból merített, hozzájuk kötődő kontextuális ismeretek szaliens vonásait aktualizálja. Kisebb arányban pedig a természeti környezetből, életkörülményeikből fakadó tapasztalati alapú háttérismereti tényeket és tényezőket (*scenic knowledge*) jeleníti meg. Számos gólyaviccben maga a madár csupán participiáns szerepű, mert a domináns tudáskeretet és a hozzá kapcsolódó szkriptet nem a konvencionális

⁷ Raskin (SSTH) és Attardo (GTVH) modelljének akárcsak rövid terjedelmű bemutatásával a jelen dolgozat keretében nem foglalkozhatunk. Erre vonatkozóan az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánljuk Attardo új könyvének (2020) 6. és 7. fejezetét.

⁸ A kulcsszói szövegszervező szerep és funkció tárgyalására vonatkozóan lásd Andor (2017) tanulmányát.

babahozatal, hanem a gyerekszületésre vonatkozó szülő és gyermeke közti diskurzus képezi. Jól mutatja ezt a 30 gólyaviccet tartalmazó, az Internetről gyűjtött korpuszom viccpéldáinak tematikai és típusbeli megoszlása.

A harminc viccből huszonegynek központi témája a gyermekszületés tudáskeretének kérdése. 11 vicc jeleníti meg a gólya lényét, ugyanakkor aktív cselekedetének reprezentálása nélkül.⁹ Ugyancsak 11 a madár viselkedésének, cselekedetének központi szerepét konstruálja, míg csupán háromban fogalmazódik meg valamely külalaki sajátossága. 14-ben játszik domináns szerepet a kisgyermek érdeklődése a születés körülményeiről, köztük 13 érinti direkt, vagy inferenciálisan kikövetkeztethető, indirekt módon, a kérdéshez kapcsolódó szülők közötti nemi kapcsolatot. Négy vicc reprezentációja a találós kérdés konvenciójának keretében strukturált, nyolc pedig a narratív történet megjelenítésének típusos jegyeit követi. Tíz azoknak a vicceknek a száma, amelyekben nem a gólya általi gyermekhozatal képezi a szaliens, tudáskeret alapú témát. Érdekes viszonylat, hogy az emberi nyelven megszólaló, beszélő gólya alakja csupán hét viccben jelenik meg.

A szexualitást megjelenítő nyelvi reprezentáció a viselkedés kulturáltságának fokától függően a mérsékelt, nem közönséges nyelvi stílusú lexikális pragmatikai kifejezésmódtól a durva szintű, a közönséges, az obszcenitást direkt módon közvetítő nyelvhasználati formavilág megjelenítéséig terjed. Az alábbiakban rövid értelmezéssel egybekötve bemutatunk négy gólyaviccet, amelyek a lexiko-pragmatikai árnyaltság/obszcenitás fokát illusztrálják. Korpuszomban többségében a mérsékelt, ugyanakkor talányos, inferenciális tevékenységet igénylő interpretációra alapozott tartalmú és stílusú viccek szerepelnek.

- (1) *Gólyamama kiküldi az életbe három fiókáját, hogy önállósodjanak. Néhány hónap múlva visszahívja őket a családi fészekbe, hogy számoljanak be élményeikről.*
 –*Én hármásikreket vittem a fűszereshez – dicsekszik a legidősebb.*
 –*Én ötösikreket egy katonatisztnak – mondja a második.*
 –*És te? – fordul a gólyamama a legkisebbhez.*
 –*Én még kicsi és gyenge vagyok a gyerekcipeléshez, de a pénztáros kisasszonyra jól ráijesztettem.*

Ez a vicc a moderált, nem közönséges stílusúak közé tartozik azok között, amelyekben a gólyákhoz fűződő népi hagyomány a madár kisbabahozó szerepét jeleníti meg központi tudáskeretként, utalva (ugyanakkor nem részletezve) az azt reprezentáló forгатatókönyvi ismeretekre. Demonstrálja a tudáskereti oppozíció esetét: a gyermekáldást hozó nemiség pozitívumát (a *fűszeres* és a *katonatiszt* esetében) és a titkolt nemi kapcsolatra történő utalást (*pénztáros kisasszony*). Jól példázza az állatviccek egyik gyakori sajátosságát is: az emberi beszédmodort használó állati kommunikációt, főként a narratív stílust alkalmazó humoros szövegpéldányokban. Szerkezete a népmese-folklór építkezését követi: a narratív történet három szereplő felnőtté válásának próbatételét jeleníti meg (kulcsszói vezérszavakkal), melyek közül a csattanót természetesen a legfiatalabb tette képezi. A próbatétel szkriptális sorának legutolsó eleme, a mesenarratívából jól ismert legkisebb gyermek tettének kiemelt státusát az azt megelőző két elem rövid megjelenítésével szemben hosszabb dialógus-reprezentáció segíti. A fiatal pénztáros lány alapos ijedelmének okát inferenciális sémakövetés, a legendáriumi ismeretekre való értelmezői támaszkodás teszi kiemelt szerepűvé, a viccet záró csattanó szerepét ellátó tematikus elemmé, a szexuális élet intimitásának szféráját lexikálisan kifejezve, a *ráijesztetem* lexikális kifejezés asszociatív tartalma tudáskereti vonzásköre révén.¹⁰

⁹ A viselkedés, cselekvés körébe tartozónak kizárólagosan azokat az eseteket értelmeztük, amelyekben a babahozatal *expressis verbis* a gólyaszereplő aktuális cselekvéseként jelenik meg.

¹⁰ Megjegyezzük, hogy ugyanerre a viccre történik utalás, de mindössze a szerkezeti tipikusság említésének szintjén, Nemesi (2020) tanulmányában.

(2) –*Mit szólnál hozzá, Öcsi, ha a gólya egy kistestvérkét hozna neked?*

–*Azt, hogy pechünk van.*

–*Miért?*

–*Mert a papa másfél éve külföldi kiküldetésben van.*

A kérdés–válasz séma alapú szövegszerkezet igen gyakori a diszkurzív alapú viccnarrációban. Jelen, két fordulatot tartalmazó rövid vicc is ezt a szövegszerkesztési stratégiát demonstrálja. Rövidsége teszi rendkívül hatásossá. Tartalmában humoros, kifejezésmódjában és stílusában egyaránt a profanitás megjelenítésének mérsékelt fokát mutatja. A kisfiú faggatása vélhetően az édesanyja által a kistestvér várható születéséről a közismert gólyalegenda tudáskeretének aktiválásával történik. Az indító kérdés megfogalmazásából kitűnik, hogy a kérdező implikálja a gólya legendáriumi cselekvésének ismeretét a megkérdezett részéről. Az azonnali és frappáns gyermeki válasz első megnyilatkozás-tétele bizonyítékul is szolgál erre a feltételezésre. Az újabb kérdésre adott válasz tudáskereti aktivációja és releváns, kreatív alkalmazása pedig érett gondolkodásra utal a kisgyermek részéről. Jelzi azt, hogy teljesen tisztában van ő a gyermekszületés valós tényezőivel, a gólyalegenda-faktor irracionálisával. Ugyanígy képes okfejtése során aktiválni a szülői, jelen esetben az apai munkavégzés tudáskereti tényezőit memóriájából, releváns módon adaptálni arra vonatkozó, fogalmi tartalmában meglehetősen fejlett keret-tudását, a *külföldi kiküldetés* tényének tartalmát, valamint következményeit a családi viszonylatokat illető okfejtése számára. A behívott három tudáskereti tartalom, azaz a gyermekszületés és a külföldi kiküldetés ütközése, jelen esetben oki inkompatibilitása, az anya részéről történt házasságtörés tényének konstatálása vezet a vicc humoros effektusának sikeréhez.

Most pedig lássunk egy harmadik, az előbbi kettőnél jóval durvább stílusú, a nyelvhasználat közönségességét demonstráló viccpéldányt.

(3) *Pistike kérdezi édesapját:*

–*Én hogyan lettem, Apa?*

–*A gólya hozott, kisleány.*

–*És anya szép volt?*

–*Igen, nagyon szép.*

–*Akkor meg minek a gólyát b***tad meg?*

A vulgáris, obszcén kifejezést sem nélkülöző vicc gyermekszereplője *Pistike*, a magyar humor-folklór gyakori kisgyermek-szereplője, aki híres találékonyságáról és szókimondásáról bármilyen kommunikációs helyzetben, bármilyen társadalmi helyszínen. A rövid, hatásos vicc központi témája a szexualitás, a szülői nemi kapcsolat gyermek általi interpretálása. A gólya alakja ebbe a tudáskeretbe ágyazva participiáns státusú. A szókimondó gyermek kérdéseivel és a szülői válaszra adott reagálásával bizonyítja, hogy a gyermekszületés módjával teljesen tisztában van, a tudáskeret számára nem ismert, új elemét az apa által adott válaszban foglalt gólyaszerep képezi. A szexuális kapcsolat családra vonatkoztatott keretismerete révén racionális okfejtéssel implikálja és mondja ki, vulgáris szóhasználattal, a házasságtörés gyermeki ténymegállapítását. A központi tudáskeret, a gyermek születése és a gólyalegenda hivatkozott keret- és forгатókönyvi ismeretének ütköztetése eredményezi, vulgáris szóhasználattal fokozva, a vicc hathatós emocionális potenciálját. Az obszcén nyelvhasználat erős fokát nyelvhasználatunkban némileg talán mérsékelhetné más, az obszcén lexikális kifejezéssel szinonim lexikális kifejezés, pl. a *dugtad meg* használata, a csattanó bombasztikus hatását ez sem csökkentené.¹¹ Ráadásul a sztereotip viccszereplő *Pistike*, a szókimondó kisgyerek szájába adva

¹¹ Az azonos lexikális jelentéskörbe tartozó szinonim kifejezések közti emocionális tartalmú kapcsolatok

utóbbi kifejezés a gyermeknyelvi szóhasználat szokványosságának hiányában szokatlan lenne. A vicc demonstrálja a gyors és rövid diskurzus-váltások humorkifejező potenciáljának emocionális telítettségét.

Végül bemutatunk egy olyan viccet, amelyben a gólya sajátos külalaki megjelenése képezi a vicc alapját. Amint azt korpuszunk mutatja, az ilyen viccek száma a madár mitikus, népi legendáriumi cselekedetére alapozókkal szemben csekély. A korpuszban mindössze három ilyet találtunk. Íme a vicc:

- (4) –*Nézd, apu, nem is tudtam, hogy fekete gólya is van!*
–*Hát persze, kislányom, különben ki hozná a néger gyerekeket!*

Láthatjuk, hogy a vicc triggerjét képező, a szereplő személyek sztereotipikus ismeretével, a gólyamadár dominánsan fehér színével szemben, valószínűsíthetően egy állatkerti séta során nyert, a gólya külalakjára vonatkozó háttérismeretszerzés azonnal aktiválja a madárral kapcsolatos néphagyomány konceptuális keretét mind a gyermekben, mint pedig kérdésére válaszoló szülőjében. Az apa válaszában spontaneitásából, diszkurzív megnyilatkozás-szerkezete alapján könnyűszerrel kikövetkeztethető, hogy kislánya birtokában van a gólya-folklór adta gyermekhozatal tudásbázisban rögzített és onnan aktiválható ismeretének. A madár színének a szituáció során megismert rendkívülisége, az ismeret perceptuális szalienciájának magas foka az aktuális kontextus körülményei között¹² aktiválja a válaszadó szülő asszociatív memóriájában a feketeséghez kapcsolódó, a kulturális környezetében valószínűsíthetően ritkaságszámba tartozó sötétbőrű emberfaj kognitív sémátartalmát, s ez, ütközve az adott, állatkerti háttér- és tudáskeret kontextusában megismert fekete gólya(ság) fogalmával, váltja ki a vicc-ben kifejezett humort.

4. Zárszó

Gólyaviccek csak olyan nép kultúrájában léteznek, amelyekben a madár gyakran előfordul, látványa megtapasztalható a természetes környezetében élő emberek számára, akik a gólyamadár látványának tapasztalata révén a madarat perceptuálisan és érzelmileg egyaránt magukhoz közelinek érzik és tartják, imágójának vonásait kulturális folklórjukba zárva őrzik, szoros összefüggésben fogalmának mentális reprezentációjával és tárolásának enciklopédikus, kontextuális ismeretekre támaszkodó, tudáskeret-bázisú módjával.

gradációját illetően ismereteim szerint jelenleg nem állnak rendelkezésre empirikusan valid, korpusznyelvészeti megfigyelésekre alapozott, bizonyítható eredmények sem hazai, sem pedig nemzetközi tekintetben.

¹² Az aktuális vs. előzetes ismeretekre alapozott kontextuális összevetésére vonatkozóan lásd Kecskés monográfiájának (2014) 6. fejezetét.

Irodalom

- Andor József 1985. On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica* VI/2: 212–221.
- Andor József 2014. Animal-related humor. In: Salvatore Attardo (szerk.): *Encyclopedia of Humor Studies*, Vol.1. Sage Publications, Los Angeles / London. 41–42.
- Andor József 2017. A nyelvi szövegek koherenciájának konstitúciójáról. *Officina Textologica* 20: 21–45.
- Attardo, Salvatore 2020. *The linguistics of Humor*. Oxford University Press, Oxford.
- Bartlett, Frederic 1932. Remembering: A study in Experimental and Social Psychology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bryce, Emma 2018. What’s behind the myth that storks deliver babies? *Live Science* 1–10. <https://www.livescience.com/62807>.
- Domjan, Hannah – Siewert, Daniella 1996. Nagy viccenciklopédia. Videopont Kiadó, Budapest.
- Kecskés István 2014. *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford.
- Köves József – Menkó László 1994. *Állati ... 300 állatvicc*. K.u.K. Kiadó, Győr.
- Moré Ákos 1999. A legjobb állatviccek. Könyvkuckó Kiadó, Budapest.
- Nemesi Attila László 2020. Animal jokes. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 12/2: 1–24.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. D. Reidel, Dordrecht.
- Tate, Peter 2007. *Flights of fancy*. Random House Books, London.
- Warren-Chadd, Rachel – Taylor, Marianne 2016. *Birds: Myth, Lore and Legend*. Bloomsbury, London.

Andor, József

The humor of stork jokes

This paper discusses the nature and mode of implementation of humor in stork jokes represented in Hungarian under the conditions of Hungarian culture. The vital role of scenic, frame-based and scriptal knowledge, perceptual and cognitive salience, as well as of folklore-based encyclopedic information in the production and comprehension of this type of animal jokes are analyzed. In the second part of the paper the strategic representation as well as factors influencing the textual, cohesive and coherent mode of expression as well as comprehension of three sample jokes taken from a corpus of 30 stork jokes are analyzed in brief, pointing to the factors and mode of their emotive load which contributes to the effectivity of the stylistic representation of their humor.